

EDWARD GIBBON

ÚPADOK A ZÁNİK
ŘÍMSKEJ RÍŠE

•

Úpadok a zánik Rímskej ríše

Edward Gibbon

Úpadok a zánik
Rímskej ríše

premedia

2012

Z anglického originálu *The Decline and Fall of the Roman Empire* vybral a preložil Viktor Krupa, doslov napísal Branislav Kovár.

Edward Gibbon: Úpadok a zánik Rímskej ríše
Vydala Premedia Group, s.r.o.
Návrh obálky: Igor Slovák
Grafická úprava: Izabela Koska
Tretie vydanie

Preklad © Viktor Krupa, 1983, 2012
Doslov © Branislav Kovár, 2012
ISBN 978-80-89594-15-3

ZLATÝ VEK ANTONINOVCOV

Prológ

(úryvok z 3. kapitoly)

Keby ma niekto vyzval, aby som posúdil, v ktorom období svetových dejín žilo ľudské pokolenie v najväčšom šťastí a blahobyte, bez váhania by som spomenul roky od smrti Domiciána po začiatok vlády Commoda. Nad rozľahlým územím Rímskej ríše vládla absolútna moc usmerňovaná cnosťou a múdrosťou. Vojská cítili pevné, ale mierne ruky štyroch panovníkov, ktorí charakterom aj autoritou nevdojak vyvolávali úctu. Nerva, Traján, Hadrián aj Antoninovci starostlivo zachovávali formy občianskej správy, nadchýnali sa predstavou slobody a s obľubou sa vyhlasovali za služobníkov zákona. Takým panovníkom by bola prislúchala česť obnoviť republiku, keby vtedajší Rimania boli vedeli užívať rozumnú voľnosť.

Úsilie týchto vládarov našlo viac ako primeranú odmenu, ktorá sa nevyhnutne dostavila po ich úspechoch. Spočívala v tom, že sa právom pýšili cnosťou a nachádzali neobyčajné potešenie v pohľade na všeobecné šťastie, ktorého boli pôvodcami. Lenže najušľachtilejšiu ľudskú radosť strpčovali oprávnené, hoci smutné úvahy, keď si neraz uvedomili, aké nestále je šťastie závislé od povahy jediného človeka. Akiste sa blížil osudný okamih, keď nejaký samopašný mládenec či žiarlivý tyran zneužije na zhubné ciele absolútnu moc, akou oni vládli v záujme národa. Ideálne reštrikcie senátu či zákony azda poskytovali možnosť prejavu sa cnostiam, ale nijako nemohli napraviť panovníkove chyby. Vojenská sila predstavovala slepý a neodolateľný nástroj útlaku. A úpadok rímskych mravov vždy plodil päťolizáčov ochotných lichotiť, aj úradníkov pripravených slúžiť strachu či chamtivosti, chľipnosti či ukrutnosti svojich pánov.

Tieto chmúrne obavy nachádzali ospravedlnenie v skúsenostiach Rimanov. Anály cisárov podávajú výrazný a pestrý obraz ľudskej povahy, aký by sme darmo hľadali medzi rôznorodými a pochybnými postavami novodobých dejín. V skutkoch týchto vládcov nájdeme nerest či cnosť v tých najkrajnejších podobách: najušľachtilejšiu dokonalosť aj najpodlejšiu zvrhosť ľudského plemena.

Zlatý vek Trajána a Antoninovcov nasledoval po železnom veku. Bolo by takmer zbytočné vymenúvať nehodných Augustových následníkov. Pred zabudnutím ich zachránili neslýchané neresti a veľkolepá scéna, na ktorej ich predvádzali.

Záhľadný, neústupný Tiberius, zúrivy Caligula, slabý Claudius, rozmarný a krutý Nero, zverský Vitellius a plachý, neľudský Domicián sú odsúdení na večnú hanbu. Celých osemdesiat rokov (s výnimkou krátkej a pochybnej prestávky za Vespasiánovej vlády) stonal Rím pod neúprosnou tyraniou, ktorá vyhubila dávne republikánske rodiny a skazonosne doliehala takmer na každú cnosť a na každý talent, aký sa zrodil v tom nešťastnom období.

Za vlády týchto netvorov pristupovali k rímskemu otroctvu dve zvláštne okolnosti. Prvá pramenila z niekdajšej slobody Rimanov a druhá z ich rozsiahlych výbojov. Vďaka nim upadli hlbšie ako obeť tyranie v hociktorom inom veku či krajine. Tieto príčiny plodili neobyčajnú citlivosť trpiteľov, ako i nemožnosť úniku z dosahu utláčateľa.

Rimania si pod ťarchou vlastnej skazenosti a vojenského násilníctva dlho zachovávali city alebo aspoň myšlienky predkov, ktorí sa narodili v slobode. Helvidius a Thrasea, Tacitus a Plinius dostali takú istú výchovu ako Cato a Cicero. Z gréckej filozofie preberali nanajvýš spravodlivé a osvietené predstavy o dôstojnosti, ľudskej prirodzenosti a o pôvode spoločnosti. Dejiny vlastnej krajiny ich naučili ctíť si slobodný, cnostný a víťazný štát. Hnusili sa im úspešné zločiny Caesarove aj Augustove a v duchu opovrhovali tyranmi, ktorým sa zaliečali najponíženejším spôsobom. Ako sudcovia či senátori mali prístup do Veľkej rady, ktorá kedysi diktovala svetu zákony a svojim menom ešte vždy posväcovala činy panovníka a ktorá tak často zapredávala svoju česť najhanebnejším chůtkam tyranie. Tiberius a tí cisári, ktorí si osvojili jeho zásady, usilovali sa zakrývať vraždy súdnymi formalitami a azda sa v skrytosti tešili, že si zo senátu robia spoluvinníka aj obeť. Pomocou Veľkej rady súdili potomkov Rimanov za domnelé zločiny a za ozajstné cnosti. Nehanební žalobcovia usvedčovali jazykom nezávislých vlastencov, ktorí útočia na nebezpečného občana pred tribunálom jeho vlasti. A za služby preukázané verejnosti sa dočkali odmeny v podobe bohatstva aj pôct. Podlízaví sudcovia predstierali, že obhajujú majestát štátu, znesvätený v osobe najvyššieho sudcu, milosrdnosti ktorého tleskali najhorlivejšie vtedy, keď sa najväčšmi triasli pred jeho neobmäkčiteľnou a hrozivou krutosťou. Tyran pociťoval oprávnené pohrdanie pri pohľade na ich podlosť a odpovedal na ich tajné, nenávistné city úprimnou a nezastieranou nenávisťou k celému senátu.

Rozdelenie Európy na viaceré nezávislé štáty, ktoré však spájajú podobné náboženstvá, jazyky či zvyklosti, má veľmi blahodárne následky pre slobodu ľudstva. Novodobý tyran, ktorý nenarazí na odpor vo vlastnom srdci ani v národe, čoskoro pocíti varovný príklad seberovných, strach z neodvratnej kritiky, rád spojencov a obáv z nepriateľov. Predmet jeho nevôle by mohol uniknúť z tesných hraníc jeho vlády a hravo by našiel v priaznivejšom prostredí bezpečné útočisko, nové imanie primerané svojim zásluhám, slobodu prejavu, ba možno aj prostriedky pomsty. No Rímska ríša obsiahla celý vtedajší svet, a keď sa dostala do rúk jediného človeka, svet sa premenil na bezpečné a strašné väzenie jeho nepriateľov. Riman sa stal otrokom cisárskeho despotizmu, či už bol odsúdený vládť pozlátenú reťaz v Ríme a v senáte, alebo živiť vo vyhnanstve, na holých skalách Seriphu či na mrazivých brehoch Dunaja, a v mlčanlivom zúfalstve čakal na svoj osud.¹

Odpor znamenal skazu a útek bol nemožný. Zo všetkých strán utečenca obklopovalo nesmierne more a rozľahlá pevnina. Daromne by bol dúfal, že prekoná tieto priestranstvá tak, aby ho nik neobjavil, nezajal a neodovzdal namrzenému pánovi. Za hranicami jeho úzkostný pohľad nenachádzal nič, iba oceán,

¹ Seriphus bol nevelký, skalnatý ostrovček v Egejskom mori. Jeho obyvateľmi všetci pohrdali pre hlúposť a zadubenosť. Miesto, kde žil vo vyhnanstve Ovidius, je dobre známe vďaka jeho oprávneným, ale tiesnivým nárekom. Zdá sa, že iba dostal rozkaz, aby do istého času opustil Rím a odcestoval do Tomi. Stráže a väzníci boli zbytoční.

nevlúdne púšte, nepriateľské barbarské kmene, holdujúce surovým zvykom a hovoriace neznámymi rečami, alebo nezávislých kráľov, ktorí by si ochotne kúpili cisárovu ochranu a obetovali by nepohodlného utečenca.²

„Nech si hocikde,“ napomenul Cicero vyhnanca Marcella, „nezabúdaj, že všade sa nachádzaš v dosahu dobyvateľa.“

² Za Tiberia sa istý rímsky rytier pokúsil utiecť k Partom. Zadržali ho v Sicílskom prielive. Jeho príklad bol však taký neškodný, že ani ten najpodozrievavejší tyran neuznal za potrebné potrestať ho.

1.kapitola

ROZSAH A CELKOVÝ OBRAZ RÍMSKEJ RÍŠE

Najhlavnejšie rímske výboje sa uskutočnili za republiky. Cisári sa zväčša uspokojovali s tým, že si udržiavali tie územia, ktoré získala politika senátu, činorodá súťaž konzulov a vojenské nadšenie ľudu. Po celých sedem prvých storočí nasledoval v rýchlom slede jeden triumf za druhým. No až Augustus sa vzdal ctižiadostivého zámeru podrobiť si celý svet a do verejných zasadnutí uviedol umierneného ducha. Povaha aj okolnosti ho nabádali k mieru. Lahko sa dovätípil, že Rím na vrchole slávy si môže len málo sľubovať od vojenského šťastia a veľa môže stratiť. Vojny sa preniesli do odľahlých končín, boli čoraz náročnejšie, ich výsledok čoraz pochybnejší a nadvláda nad tými územiaми prinášala viac neistoty ako zisku. Augustove skúsenosti dodávali váhu týmto zdravým úvahám, a napokon sa presvedčil, že rozvážnosťou svojich radcov si ľahko zabezpečí každú výsadu, akú bude bezpečnosť či dôstojnosť Ríma vyžadovať od najobávanejších barbarov. Nevystavoval seba ani légie šípom Partov, a predsa na základe čestnej zmluvy získal späť štandardy aj zajatcov, ktorých ríša stratila po Crassovej porážke.

Generáli sa v ranom období jeho vlády usilovali podmaniť Etiópiu a Šťastnú Arábiu. Prepochoodovali takmer tisíc míľ južne od obratníka, ale horúce podnebie onedlho odstrašilo votrelcov a pomohlo málo bojovným obyvateľom týchto odľahlých končín. Krajiny severnej Európy si azda ani nezasluhovali výdavky a námahu dobyvateľov.

Germánske pralesy a močiare sa hmýrili kmeňmi otužilých barbarov, ktorí opovrhovali životom bez slobody. A hoci sa zdalo, že po prvom útoku podľahli rímskej presile, zakrátko sa v zúfalstve vzopáli k jedinečnému činu, znovu si vybojovali slobodu a upozornili Augusta, aká býva šťastena vrtošivá. Po cisárovej smrti v senáte verejne čítali jeho testament. Ako najcennejší odkaz odovzdával cisár svojim následníkom radu, aby udržovali ríšu v hraniciach, ktoré jej zjavne naveky vymedzila príroda. Na západe to bol Atlantický oceán, na severe Rýn a Dunaj, na východe Eufrat a z juhu piesočné púšte Arábie aj Afriky.

Pohode ľudského pokolenia žičilo, že umiernený postoj, odporúčaný Augustovou múdrosťou, si jeho následníci osvojili vďaka vlastnej zbabelosti a nerestiam. Prví cézari boli natoľko zaujatí honbou za pôžitkami či tyranskými výčinnami, že sa zriedkakedy objavili pred vojskom alebo v provinciách. Ani by neboli strpeli, keby si ich dôstojníci boli vzorným správaním a statočnosťou uzurpovali triumfy, o ktoré sa oni sami pripravovali vlastnou lenivosťou. Vojenská sláva podriadeného sa pokladala za bezočivú urážku cisárskej moci. A každý rímsky generál pochopil, že jeho povinnosťou aj záujmom je obrana rímskych hraníc, ktoré mu boli zverené, ale nesmel pomýšľať na výboje. Tie by sa mu stali nemenej osudnými ako porazeným barbarom.

V prvom storočí kresťanského letopočtu sa Rímska ríša rozšírila o jedinú provinciu, o Britániu. V tom jedinom prípade sa nasledníci Caesara a Augusta rozhodli nasledovať príklad prvého a nepočúvať radu druhého. Blízkosť Británie pri brehoch Galie pôsobila vyzývavo na ich zbrane. Ich chamtivosť priťahovala lákavá, hoci pochybná správa, že tam lovia perly. A pretože Británia sa pokladala za osobitný ostrovný svet, výboj azda ani nepredstavoval výnimku v celkovej pevninskej politike. Po približne štyridsaťročnej vojne, ktorú rozpútali najnerozumnejší, viedli najzvrhlejší a skončili najzbabeljší spomedzi všetkých cisárov, veľká časť ostrova sa podrobila rímskemu jarmu. Rozličné britské kmene sa vyznačovali statočnosťou bez taktiky a slobodmilovnosťou bez ducha jednoty. Po zbraňoch siahali divošky zúrivo a v nespútanej vrtkavosti ich skladali alebo obracali proti sebe. Pretože bojovali na vlastnú päť, Rimania si ich postupne podmanili. Ani statočnosť Caractacova, ani Boudikino zúfalstvo, ani fanatizmus druidov nezabránili zotročeniu krajiny a nezastavili hladký postup cisárskych generálov. Tí naďalej zveľadovali slávu vlasti, aj keď trón poškvrnili najslaboškejšie postavy. V tom istom čase, keď Domicián, zatvorený v paláci, pociťoval na vlastnej koži hrôzu, ktorú rozpútal, jeho légie pod vedením cnostného Agricolu porazili spojené sily Kaledónčanov pod Grampianskými horami. Jeho loďstvo sa odvážne plavilo po neznámych a nebezpečných vodách, vozilo rímskych vojakov vôkol celého ostrova. Dobytie Británie sa už pokladalo za dovŕšené. Agricola mal v úmysle zabezpečiť si úspech rýchlym pokorením Írska. Nazdával sa, že na to mu postačí jedna légia a zopár pomocných oddielov. Západnejší ostrov by sa azda dal premeniť na cennú kolóniu a Briti by nosili putá ochotnejšie, keby aj z tej strany stratili príklad a ukážku slobody.

No výnimočné schopnosti Agricolove čoskoro spôsobili, že ho v Británii odstavili od moci. A tento plán rozumného, hoci rozsiahleho výboja naveky upadol do zabudnutia. Rozvážny generál sa pred odchodom postaral o bezpečnosť svojej osoby aj nového územia. Všimol si, že ostrov takmer rozdeľujú na dve časti dva protilahlé zálivy, alebo, ako ich dnes volajú, škótske úžiny. Križom cez úzku, približne štyridsaťmílovú šiju dal vybudovať líniu vojenských staníc, ktoré neskoršie za vlády Antonina Pia opevnili rašelinovým valom, navŕšeným na kamenných základoch. Tento Antoninov val, v nevelkej vzdialenosti od novodobého Edinburghu a Glasgowa, uzákonili ako hranicu rímskej provincie. Domorodí Kaledónčania na severnom výbežku ostrova si zachovali nespútanú nezávislosť. Vďačili za ňu v rovnakej miere svojej chudobe i statočnosti. Rimania často odrážali a trestali ich prepady, ale krajinu si nikdy nepodmanili. Páni najkrajších a najbohatších končín sveta sa pohrdavo odvracali od chmúrnych kopcov bičovaných zimnými víchricami, od jazier zahalených do belasých hmiel a od studených, pustých rovín, po ktorých oddiely polonahých barbarov poľovali na lesnú zver.

Taký bol stav rímskych hraníc a také heslá usmerňovali cisársku politiku od smrti Augustovej až po nástup Trajánov. Tento cnostný a činorodý panovník dostal výchovu vojaka a mal nadanie generála. Pokojné obdobie vlády jeho predchodcov vystriedali vojny a výboje. Do čela légii sa po dlhom čase vyšvihol bojovný cisár. Prvé Trajánove podujatia mierili proti Dákovi, bojovnému národu, ktorý sídlil za Dunajom a za Domiciánovej vlády beztrešne urážal majestát Ríma. K barbarskej zdatnosti a divosti pristupovalo pohrdanie životom, prameniace z úprimnej viery v nesmrteľnosť a prevetelovanie duše. Decebalus, dácky kráľ, sa

pokladal za súpera rovného Trajánovi a veru si nezúfal nad vlastným ani celonárodným osudom, kým nevyčerpal všetky mravné a politické zdroje, ako priznali jeho nepriatelia. Táto pamätihodná vojna trvala aj s veľmi krátkym prímerím päť rokov. A pretože cisár mohol svojvoľne nasadiť do boja celú vojenskú štátnu moc, skončila sa úplným podrobením barbarov. Nová provincia Dácia ako druhý priestupok voči Augustovmu odkazu, merala po obvode okolo tisícristo míľ. Jej prirodzené hranice tvoril Dnester, Tisa čiže Tibiseus, dolný Dunaj a Čierne more. Dosiaľ sa zachovali zvyšky vojenskej cesty od brehov Dunaja až k Benderu, k miestu známemu z novodobých dejín na hranici Turecka a Ruska.

Traján dychtil po sláve. A dokiaľ ľudstvo neprestane odmeňovať búrlivým potleskom svojich ničiteľov ako dobrodinco, smäť po vojnovnej sláve zostane nerestou najvznešenejších pováh. Chválospevy na Alexandra, ktoré skladali celé generácie básnikov aj historikov, roznieťili v Trajánovej mysli nebezpečnú žiarlivosť. Cisár ho napodobnil a zorganizoval výpravu proti národom Východu. Smutne si však povzdychol, že pokročilý vek mu veru nedáva veľké nádeje, že sa slávou vyrovná Filippovmu synovi. A predsa Trajánov úspech bol rýchly a okázalý, hoci aj prechodný.

Zdegenerovaní Parti, rozdrobení vnútornými nezhodami, zutekali pred Trajánovými zbraňami. Cisár triumfálne zostúpil z arménskych hôr k rieke Tigris a až k Perzskému zálivu. Tešil sa cti prvého aj posledného rímskeho vojvodu, ktorý sa kedy plavil v tých vzdialených vodách. Jeho loďstvo pustošilo brehy Arábie a Traján si samolúbo namýšľal, že sa blíži k hraniciam Indie. Ohromený senát dennodenne dostával správy spomínajúce nové mená a nové národy, ktoré uznali rímsku nadvládu. Dozvedel sa, že králi Bosporu, Kolchidy, Ibérie, Albánie, ba aj partský panovník prijali diadém z cisárskych rúk, že nezávislé kmene v Médskejších a Kadúsijských horách požiadali Trajana o ochranu, že bohaté krajiny, ako Arménia, Mezopotámia a Asýria, poklesli na úroveň provincií. No Trajánova smrť onedlho zahalila nádherné vyhliadky a vynorili sa oprávnené obavy, že viaceré ďaleké národy zvrhnú cudzie jarmo, keď ich už nebude držať na uzde mocná ruka, čo im ho nanútila.

Podľa dávnej povesti vraj boh Terminus (vládol hraniciam a podľa vtedajších predstáv ho znázorňovali v podobe veľkého kameňa) ako jediný spomedzi všetkých nižších bohov odmietol prepustiť svoje miesto Jupiterovi, keď ktorýsi rímsky kráľ zakladal Kapitulum. Z jeho zanovitosti vyvodili priaznivejší záver, Auguri ju vysvetľovali ako isté proroctvo, že hranice rímskej moci sa nikdy nezmenšia. Ako to už býva, predpoveď dlhé stáročia potvrdzovala vlastnú pravdivosť. No hoci Terminus vzdoroval Jupiterovmu majestátu, podrobil sa autorite cisára Hadriána. Prvé, čo vykonal za svojej vlády, bolo, že sa vzdal všetkých Trajánových výbojov na Východe. Vrátil Partom právo voliť si nezávislého panovníka, stiahol rímske posádky z Arménie, Mezopotámie a Asýrie a v zhode s Augustovou radou znovu vytýčil hranicu ríše na Eufrate. Kritika, ktorá útočí na verejné skutky a na skryté pohnútky panovníkov, pripisovala závidi toto rozhodnutie, ktoré by sa dalo vysvetliť Hadriánovou múdrosťou a rozvahou. Protirečivá povaha tohto cisára, striedavo schopného najmrzkejších aj najušľachtilejších citov, azda pridáva týmto pochybnostiam trochu pravdepodobnosti. Hadrián by však ťažko bol mohol okatejšie potvrdiť, že ho Traján prevýšil, ako priznaním, že nevláde ubrániť výboje svojho predchodcu.

Bojovný a ctižiadostivý duch Trajánov výrazne kontrastoval s umiernenosťou jeho nástupcu. Neúnavná činorodosť Hadriánova nemenej vynikala v porovnaní s tichou záhalkou Antonia Pia. Hadrián strávil takmer celý život na cestách. A pretože oplýval nadaním vojenským, štátnickým aj vedeckým, svoju zvedavosť uspokojoval plnením povinností. Nedbal na rozdiely v ročných obdobiach či v podnebí a bosý aj holohlavý pochodil snehy Kaledónie aj dusné roviny Horného Egypta. V celej ríši by sa sotva našla provincia, ktorú by tento panovník nebol poctil prítomnosťou za svojej vlády. No pokojný život Antonina Pia plynul v lone Itálie. A za dvadsaťtri rokov, počas ktorých spravoval krajinu, ten prívetivý vládár nepodnikol dlhšiu cestu ako z paláca v Ríme do letoviska v lanuvij-skej vile.

Napriek rozdielom v osobnom založení Hadriána obidvaja Antoninovci skutočne bezvýhradne prijali a uplatňovali Augustovu politiku. Uskutočňovali myšlienku, že dôstojnosť ríše treba zachovávať bez pokusov o rozšírenie jej hraníc. Všetkými dostupnými prostriedkami si získavali priateľstvo barbarov a usilovali sa presvedčiť ľudstvo, že moc Ríma, povznesená nad pokušenie dobývať nové územia, sa riadi iba poriadkumilovnosťou a spravodlivosťou. Po dlhých štyridsaťtri rokov ich cnostné úsilie korunoval úspech. Ak vynecháme niekoľko menších zrážok, ktoré slúžili pohraničným légiám ako cvičenia, vláda Hadriána aj Antonina Pia priniesla sľubné vyhliadky na celosvetový mier. Meno Ríma si uctievali najodľahlejšie národy zeme. Najdivší barbari často predkladali svoje škiepky cisárovi, aby ich rozsúdil, a od vtedajšieho dejepisca sa dozvedáme, že viacerým vyslancom panovník odmietol poctu, o ktorú sa uchádzali, a neprijal ich za svojich poddaných.

2.kapitola

JEDNOTA A VNÚTORNÝ ROZKVET RÍMSKEJ RÍŠE. PROVINCIE A PAMÄTNÍKY. POKROK V POĽNOHOSPODÁRSTVE

Veľkosť Ríma nemôžeme hodnotiť podľa rýchlosti či rozsahu jeho expanzie. V siedmom lete po prechode cez Helespont Alexander vystavil macedónske trofeje na brehoch Hyphasu. Neporazitelný Džingischán a mongolskí panovníci z jeho národa neľútostne spustošili za necelé storočie svet od Čínskeho mora až po hranice Egypta a Nemecka a založili tam málo odolnú ríšu. No pevnú stavbu rímskej moci vybuďovala a udržiavala múdrosť vekov. Poslušné provincie Trajánove a antoninovské zjednocovali zákony a zveľadovali umenia. Občas azda trpeli, keď sa čiastočne zneužívali nižšie úrady, ale celkový spôsob vlády bol múdry, jednoduchý a blahodarný. Vyznávali náboženstvo svojich predkov, kým v občianskych poctách a výsadách sa postupne a podľa práva vyrovnávali dobyvateľom.

I. Politika cisárov a senátu v oblasti náboženstva našťastie vychádzala z osvietených úvah aj z poverčivých obyčají. Rozmanité spôsoby uctievania bohov, rozšírené po rímskom svete, pokladali obyčajní ľudia za užitočné. A tak znášateľnosť viedla nielen ku vzájomnej zhovievavosti, ale aj k náboženskému súladu.

Ľud sa vo svojej poverčivosti nepohoršoval nad nijakou zlátaninou náboženskej hlúposti a nenechával sa spútať nijakými výmyslami. Zbožný polyteista predpokladal pravdivosť rozličných náboženstiev sveta, hoci lipol na obradoch svojho národa. Strach, vďačnosť aj zvedavosť, sen či zlé znamenie, nevšedné nešťastie alebo ďaleká cesta, to všetko spôsobovalo, že bol vždy náchylný rozmnožovať svoje články viery a rozširovať zoznam svojich ochrancov, jemné vlákna pohanskej mytológie pretkávali rozmanité, hoci nie protirečivé príbehy. Len čo sa uznalo, že mudrci a hrdinovia, ktorí žili alebo zomreli za blaho vlasti, stávajú sa všemocnými a nesmrteľnými, všeobecne sa usudzovalo, že si zasluhujú aspoň úctu celého ľudstva, ak už nie zbožňovanie. Bohovia premnohých hájov a premnohých vodných tokov si podržali za čias mieru svoj miestny a špecializovaný vplyv. Veď Riman, ktorý sa modlil, aby odvrátil hnev Tiberu, nemohol sa vysmievať Egyptanovi, ktorý prinášal obeť blahosklonnému božstvu Nílu.

Viditeľné sily prírody, planéty a živly boli také isté na celom svete. Neviditeľní vládcovia mravných sfér nevyhnutne nadobúdali v literatúre a v alegóriách rovnakú podobu. Každá cnosť a každá nerosť sa prevetlila do božského predstaviteľa, každé umenie a povolanie malo svojho patróna a jeho prívlastky sa v najvzdialenejších obdobiach aj krajinách neodvratne odvodzovali od povahy ich ctiteľov. Obec bohov, ktorí sa tak rozlišovali povahou a záujmami, si v každej sústave vyžadovala usmerňujúcu ruku najvyššieho sudcu. Ten postupne nadobudol vznešené prívlastky večného rodiča a všemocného vladára. Duch staroveku bol taký mierny, že národy si natoľko nevšímali rozdiely a podobnosti vo viere.

Grék, Riman a barbar sa pred oltármi ľahko presvedčili o tom, že sa klaňajú tým istým bohom, že sa odlišujú iba mená a rozličné obrady. Elegantná homérovská mytológia dodala starovekému polyteizmu pôvab, ba takmer až istú zákonitosť.

Grécki filozofi odvodzovali morálku skôr od podstaty človeka, a nie od podstaty božskej. Zamýšľali sa však nad božskou prirodzenosťou a tieto úvahy pokladali za veľmi zaujímavé a dôležité. V ich hlbokom bádani sa prejavila sila aj slabosť ľudského rozumu. Spomedzi štyroch najslávnejších škôl stoici a platonici sa usilovali zmieriť protirečivé záujmy rozumu a zbožnosti. Zanechali nám tie najúžasnejšie dôkazy o jestvovaní a prednostiach prvej príčiny. Nevedeli si však predstaviť stvorenie hmoty, a preto stoická filozofia dostatočne neodlišuje robotníka od práce. Na druhej strane zase zduchovnený boh Platóna a jeho žiakov pripomína skôr ideu ako substanciu. Názory akademikov a epikurejcov boli menej poznačené náboženskými pohnútkami. Kým skromný vedecký obzor vyvolával v akademikoch pochybnosti o prozretelnosti najvyššieho vládca, pozitívna nevedomosť nútila epikurejcov výslovne ju popierať. Bádateľský nepokoj, roznečovaný súťaživosťou a podporovaný slobodou, roztrieštil verejných učiteľov filozofie na viaceré znepriatelené sekty, ale nadanú mládež, ktorá sa zo všetkých končín hrnula do Atén aj do iných stredísk učenosti v Rímskej ríši, vo všetkých školách svorne učili, že má odvrhnúť náboženstvo davu a že má ním pohrdať. Veď ako by filozof mohol pokladať za božskú pravdu výmysly básnikov a zlomky dávných bájí? Ako by sa mohol klaňať nedokonálnym bohom, ktorými by ako ľuďmi nevyhnutne opovrhoval? Cicero sa natoľko znížil, že bojoval proti takýmto nehodným protivníkom rozumom, výrečnosťou, no Lukianova satira sa stala oveľa príhodnejšou a účinnejšou zbraňou. Môžeme si byť celkom istí, že spisovateľ znalý sveta by sa nikdy neopovážil vystavovať bohov svojej vlasti verejnému posmechu, keby v kruhoch uhladenej a osvietennej spoločnosti neboli už dávno predmetom tajného pohrdania.

Napriek módnemu bezbožníctvu, ktoré prevládalo v antoninovskom období, všetci dostatočne rešpektovali záujmy kňazov i ľahkovernosť ľudu. No v činoch sa riadili zákonmi a obyčajami. Hoci rozmanité poblúdenia širokých vrstiev prijímali s lútostivým a zhovievavým úsmevom, horlivo vykonávali obrady predkov a oddane navštevovali chrámy bohov. Kedy-tedy zaodeli svoje ateistické sklony do kňazského rúcha a dokonca si sami zahrali úlohu, ktorú pokladali iba za poverčivé divadlo. Nositelia tohto presvedčenia by sa veru neboli škriepili pre ten-ktorý spôsob viery či kultu. Nezáležalo im, akú podobu berie na seba bláznovstvo davu. S rovnakým vnútorným odporom i vonkajšou úctou predstupovali pred oltár líbyjského, olympského či kapitolského Jupitera.

Nie je ľahké pochopiť, odkiaľ sa v rímskych radách vzal prenasledovateľský duch. Úradníci nemohli konať pod tlakom slepej, hoci aj čestnej bigotnosti, lebo sami boli filozofmi a zákony dávali senátu aténske školy. Nemohla ho rozpútať ctižiadosť ani chamtivosť, lebo svetská aj cirkevná moc sa spájala v tých istých rukách. Veľkňazov volili spomedzi najosvietenejších senátorov a úrad najvyššieho veľkňaza vždy zastávali samotní cisári. Uvedomovali si aj cenili prednosti náboženstva, ktoré súvisí so svetskou mocou. Podporovali verejné slávnosti, lebo zjemňujú spôsoby ľudu. Kult využívali ako vhodný nástroj politiky a ako najpevnejšie spojivo spoločenskej štruktúry rešpektovali osožnú vieru, že ešte v tomto alebo v posmrtnom živote bohovia celkom isto pomstia a stresta-

jú každý zločin či krivú prísahu. Uznávali všeobecné výhody náboženstva a boli presvedčení, že rozmanité spôsoby uctievania bohov v rovnakej miere slúžia tým istým osožným cieľom. Verili, že v každej krajine sa časom vyvinula taká podoba povery, ktorá najlepšie vyhovuje tamajšiemu podnebiu aj obyvateľstvu. Chamtivosť a vkus veľmi často oberali porazené národy o nádherné sochy bohov aj o bohaté chrámové ozdoby, ale vo výkone náboženstva zdedeného od predkov sa zásadne tešili zhovievavosti, ba ochrane rímskych dobyvateľov. Zdá sa, že Galia predstavuje jedinú výnimku z tejto všestrannej znášateľnosti, ale je to iba zdanie. Cisári Tiberius a Claudius potlačili nebezpečnú moc druidov pod zdanlivou zámienkou, že treba zrušiť ľudské obete, ale samotní kňazi, ich bohovia aj oltáre sa dochovali v pokojnom ústraní až do konečného zániku pohanstva.

V Ríme, hlavnom meste veľkej ríše, sa neprestajne hmýrili poddaní aj cudzinci zo všetkých kútov sveta. Všetci si prinášali z vlasti svoje oblúbené povery a pestovali ich. Každé mesto v ríši malo právo udržiavať čistotu starobyľých obradov. Aj rímsky senát využíval túto výsadu a zavše sa usiloval zahatať záplavu cudzích obradov. Často zakazoval egyptské povery, ktoré boli najodpornejšie a najohyzdnejšie. Dal zrúcať Serapisove a Isidine chrámy a ich ctiteľov vyhnal z Ríma aj z Itálie. No fanatické nadšenie zvíťazilo nad chladnými a neúčinnými politickými opatreniami. Vyhnanci sa vrátili, rady novoobrátenecov sa rozrastali, chrámy boli obnovené ešte vo väčšej nádhere a Isis aj Serapis nakoniec zaujali miesto medzi rímskymi božstvami. Táto zhovievavosť nebola odchyľkou od niekdajších zásad. Dokonca v najčistejšom období existencie štátu vysokí vyslanci slávnostne pozvali do mesta Kybélu a Eskulapa. Rimania zvyčajne lákali obrancov obliehaných miest sľubmi, že sa im v Ríme dostane väčších pôct, aké požívajú vo vlasti. Rím sa postupne stal spoločným chrámom pre všetkých poddaných a sloboda mesta sa vzťahovala aj na všetkých bohov ľudstva.

II. Úzkoprsá politika, usilujúca sa o udržanie čistej krvi pôvodného obyvateľstva bez akejkolvek cudzej prímеси, zabrzdila rozvoj a urýchlila skazu Atén aj Sparty. Činorodý duch Ríma sa vzdal márnomyseľnosti v prospech ctižiadostivosti a usúdil, že bude rozumnejšie aj čestnejšie, ak si privlastní statočnosť a prednosť, nech ich objaví hoci kde, či medzi otrokmi alebo cudzincami, nepriateľmi alebo barbarmi. V období vrcholného rozkvetu aténskeho štátu počet občanov postupne klesal z tridsiatich na dvadsaťjedatisíc. No ak skúmame vzostup Rímskej republiky, zistíme, že napriek neprestajným vojnovým a kolonizačným požiadavkám počet občanov (za prvého sčítania Servia Tullia neprevyšoval osemdesiatťritisíc) vzrástol do začiatku občianskych vojen na štyristosešťdesiatťritisíc chlapov schopných slúžiť v ozbrojených silách vlasti. Keď sa spojenci Ríma dožadovali rovnakého podielu na počtách a výsadách, senát dal veru prednosť povážlivému vojenskému zákroku pred potupným ústupkom. Samniti a Lukánovia kruto zaplatili za svoju opovážlivosť. Aj ostatné italské štáty sa postupne podrobovali Rímu a senát ich prijal do lona republiky. To v krátkom čase prispelo k úpadku slobody. Za demokratického zriadenia zvrchovanú moc vykonávajú občania. No ak sa táto moc dostane do rúk nemotorného davu, najprv sa začne zneužívať a potom zanikne. Keď ale cisárska vláda zrušila ľudové zhromaždenia, dobyvatelia sa líšili od porazených národov už len v tom, že predstavovali občanov prvej a najvyššej triedy. Hoci narastanie tejto triedy bolo rýchle, nehrozilo už nebezpečenstvo zneužitia moci. No najmúdrejší panovníci,

ktorí si osvojili Augustove zásady, nanajvýš starostlivo strážili dobré meno Ríma a slobodu mesta rozdeľovali s rozvážnou štedrosťou.

Hoci sa rímske výsady postupne rozšírili na všetkých obyvateľov ríše, medzi Itáliou a provinciami zostal zachovaný jeden dôležitý rozdiel. Itália sa pokladala za stredobod štátnej jednoty a za pevný základ zákonnosti. Itália bola rodiskom alebo aspoň sídlom cisárov aj senátu. Majetky Italov boli oslobodené od daní a oni sami nepodliehali svojoľnej právomoci guvernérov. Ich mestské združenia, vytvorené podľa dokonalého vzoru hlavného mesta, vykonávali zákonnú moc pod bezprostredným dohľadom panovníka. Všetci obyvatelia Itálie od úpätia Álp až po krajný výbežok Kalábrie boli rodenými rímskymi občanmi. Rozmanité rozdiely medzi nimi sa zotrelí a oni nebadane splynuli do jediného veľkého národa, spojeného rečou, obyčajami aj občianskymi ustanovizňami a schopného niesť ťarchu mocného impéria. Republika bola hrdá na svoju veľkorysú politiku a často nachádzala odmenu v prednostiach či službách, ktoré jej preukazovali adoptívni synovia. Keby vždy bola uznávala za Rimanov len príslušníkov starobylých rodov vnútri opevneného Ríma, nesmrteľné mesto by sa bolo ochudobnilo o viacero skvostných mien. Vergílius bol rodákom z Mantuy. Horácius si nebol istý, či sa má pokladať za Apulčana alebo za Lukánčana. Dejepisec hodný úlohy zaznamenať pôsobivý rad rímskych víťazstiev sa našiel v Padui. Vlastenecká rodina Catonovcov pochádzala z Tuscula. A mestečko Arpinum si nárokovalo dvojnásobnú česť rodiska Mariovho aj Cicerónovho. Marius si zaslúžil, aby ho označili za tretieho zakladateľa Ríma, po Romulovi a Camillovi. A Cicero, keď uchránil krajinu od zámerov Catilinových, umožnil Rímu súťažiť s Aténami o palmu prvenstva vo výrečnosti.

PROVINCIE

Provinciám boli odňaté všetky verejné právomoci či zákonné slobody. V Etrúrii, v Grécku aj v Galii bolo prvou starostou senátu rozpustiť nebezpečné združenia, lebo obyvatelia provincií by si z nich mohli vziať ponaučenie, že zjednotení by mohli čeliť rímskym zbraniam, hoci rozdrobení im podľahli. Tých panovníkov, ktorým na znak vďaky či z veľkorysosti dovolili podržať si na istý čas nieisté žezlo, pozbavili trónov, len čo splnili stanovenú úlohu a naučili porobené národy znášať jarmo. Slobodným štátom a mestám, ktoré sa postavili po boku Ríma, naoko udelili spojenectvo a nebadane ich nechali upadnúť do skutočného otroctva. Výkon štátnej moci všade prislúchal poverencom senátu a cisárom. Bola to absolútna autorita a nepodliehala kontrole. Avšak tie isté zdravé zásady, ktoré zabezpečili mier a poslušnosť v Itálii, rozšírili sa aj na najodľahlejšie územia. V provinciách postupne vznikali národ Rimanov, a to dvojakým spôsobom; prostredníctvom kolonistov a udeľovaním občianskych slobôd najoddanejším a najzaslúžilejším domorodcom.

„Kde Riman zvíťazí, tam sa aj usadí,“ celkom oprávnené poznamenal Seneca. História a skúsenosť potvrdili tento výrok. Rodáci z Itálie, lákani dobrodružstvom alebo ziskom, usilovali sa rýchlo využiť výhody víťazstva. Spomenieme len, že približne štyridsať rokov po podmanení Ázie na Mitridatov krutý rozkaz zmasakrovali za jediný deň osemdesiat tisíc Rimanov. Títo dobrovoľní vyhnanci sa zväčša zaoberali obchodom, poľnohospodárstvom a vyberaním daní. Keď však cisári

urobili legionárov vojakmi z povolania, osídlili provincie vojaci aj veteráni, či už dostali za službu odmenu v peniazoch alebo v pozemkoch. Zvyčajne sa usadzovali s rodinami v krajine, kde čestne prežili svoje mladé roky. Najúrodnejšie a najvýhodnejšie položené oblasti v celej ríši, ale najmä v západnej polovici, boli rezervované pre budúce kolónie. Niektoré boli civilné, iné zase vojenské. Spôsobom života aj vnútorným usporiadaním kolónie tvorili dokonalú napodobeninu materského mesta. A pretože sa rýchlo zblížili s domorodcami prostredníctvom priateľských aj spojeneckých zväzkov, účinne rozširovali úctu voči Rimanom i túžbu po účasti na poctách a výhodách, ktoré sa po čase zväčša vyplnili. Municipálne mestá sa čo do významu a nádhery nebadane vyrovnávali kolóniám. Za Hadriánovej vlády sa diskutovalo o tom, či sa vodí lepšie tým obciam, ktoré vyšli z lona Ríma, alebo tým, ktoré boli doň prijaté. Výhodnejšie bolo, ak mestu udelili takzvané právo Latia. Právo rímskeho občana nadobudli iba úradníci, a to ku koncu úradného obdobia. No pretože to boli jednoročné úrady, za pár rokov sa v nich vystriedali všetky poprednejšie rodiny. Provinciáli, ktorí smeli slúžiť v légiách, osoby, ktoré preukázali štátu dajakú službu alebo vynikli mimoriadnym nadaním, dostali odmenu, hodnota ktorej sa neprestajne znižovala vzhľadom na rastúcu štedrosť cisárov. No ešte za čias Antoninovcov, keď rímske slobody dostával väčší počet poddaných, občianstvo prinášalo so sebou celkom hmatateľné výhody. Väčšina ľudí získala s titulom výsady rímskych zákonov, najmä čo sa týka ustanovení o sobášoch, testamentoch a dedičstve. A cesta k bohatstvu sa otvárala tým, nároky ktorých podporila priazeň či zásluha. Vnuci tých Galov, čo obliehali Júlia Caesara v Alesii, velili légiám, spravovali provincie a zasadali v rímskom senáte. Ich ctižiadosť neohrozovala pokoj v štáte, ale bola tesne spätá s jeho bezpečnosťou a veľkosťou.

Rimania si veľmi dobre uvedomovali vplyv jazyka na národné povedomie, a tak im nezáležalo len na vojenských víťazstvách, ale vážne sa usilovali šíriť použitie latinčiny. Niekdajšie italské nárečia, sabínčina, etruština a venéčtina upadli do zabudnutia. No pokiaľ ide o provincie, východ načúval menej učelivo ako západ hlasu víťazných učiteľov. Tento očividný rozdiel dodával obidvom častiam ríše odlišný nádych, ktorý na vrchole rozkvetu nebol natolko zjavný, ale keď sa nad rímskym svetom začalo zmrákať, stával sa čoraz nápadnejší. Západné časti ríše civilizovali tie isté ruky, ktoré ich dobyli. Len čo sa barbari zmierili s poslušnosťou, ich mysle sa otvorili novým vedomostiam a spôsobom. Vergiliov a Cicerónov jazyk sa napriek istým rušivým prímiesiam rozšíril po celej Afrike, Hispánii, Galii, Británii aj Panónii. Slabé zvyšky púnskych a keltských jazykov sa zachovali len v horách alebo medzi roľníkmi. Vzdelanie a štúdium nevdojak vštepovalo rodákovi týchto krajín rímske povedomie. Itália určovala provinčným Latincom spôsoby aj zákony. Vrucnejšie túžili po štátnych slobodách a poctách a aj sa ich rýchlejšie dočkali. Zveľaďovali slávu národa perom i zbraňami. Napokon v osobe Trajána dali ríši cisára, o ktorom by si veru Scipionovci neboli pomysleli, že im nie je krajanom. Gréci však boli v postavení, ktoré sa značne líšilo od barbarov. Boli už dávno scivilizovaní aj skazení. Mali priveľa vkusu na to, aby sa zriekli svojho jazyka, a márnomyseľnosť im nedovoľovala prijímať cudzie ustanovenia. Hoci stratili prednosti svojich predkov, zachovali si ich predsudky a vedome opovrhovali neuhladenými spôsobmi rímskych dobyvateľov, aj keď museli rešpektovať ich väčšie znalosti a moc.³

³ Myslím, že od Dionysia až po Libania sa nenájde jediný grécky kritik, ktorí by spomínal Vergília či Horácia.

A vplyv gréckeho jazyka aj povedomia sa neobmedzoval na tesné hranice kedysi tak slávnej krajiny. Ich panstvo sa vďaka kolóniám a výbojom rozšírilo od Adrie až po Eufrat a Níl. Po Ázii boli roztrúsené grécke mestá a dlhá nadvláda macedónskych kráľov vyvolala v Sýrii aj v Egypte tichú revolúciu. Vladári tu spájali na pompéznych dvoroch aténsku eleganciu s východným prepychom a príklad dvora skromnejšie napodobňovali zámožnejší poddaní. Takto vyzeralo celkové rozdelenie Rímskej ríše na latinskú a grécku polovicu. K týmto dvom by sme vlastne mohli pridať tretiu časť, do ktorej patrili Sýrčania a najmä Egyptania. Tieto národy používali svoje pôvodné jazyky, vyhýbali sa styku s ostatným svetom, a to bola príčina ich zaostávania. Rimania pohrdali Sýrčanmi pre ich zoženštenosť a lenivosť, kým Egyptania v nich vzbudzovali odpor pochmúrnou zúrivosťou. Obidva národy sa podrobili rímskej nadvláde, ale zriedkakedy túžili po slobode mesta a ani si ju nezasluhovali. Ktosi poznamenal, že po páde Ptolemajovcov uplynulo vyše dvestotridsať rokov, kým do rímskeho senátu vstúpil prvý Egyptan. Spravodlivý, hoci banálny je výrok, že víťazný Rím sa nechal podrobiť gréckymi umeniami. Nesmrteľní grécki spisovatelia, ktorí sa ešte vždy tešia obdivu novodobej Európy, stali sa zakrátko obľúbeným predmetom štúdia a napodobňovali sa v Itálii aj v západných provinciách. No Rimania nestrpeli, aby ich elegantné zábavky narušali zdravé politické zásady. Hoci uznávali pôvaby gréčtiny, obhajovali dôstojnosť latinčiny a neúprosne ju zavádzali do občianskej aj vojenskej správy ako jediný úradný jazyk. Obidva jazyky sa súčasne používali v celej ríši s rozdielnymi funkciami. Gréčtina bola prirodzenou rečou vedy a latinčina zase zákonnou rečou štátnych úradov. Tí, čo sa venovali písaniu aj obchodu, ovládali rovnako dobre obidva jazyky. A azda v nijakej provincii by sa nebol našiel jediný vzdelaný rímsky občan, ktorý by nevedel ani po grécky, ani po latinsky.

Takéto ustanovizne spôsobovali, že národy ríše pozvoľne splývali do jediného rímskeho národa. No v srdci každej provincie, ba v každej rodine ešte jestvovala nešťastná skupina ľudí, ktorí znášali len ťarchu spoločnosti, ale z jej výhod nemali nijaký zisk. V slobodných starovekých štátoch boli rodinní otroci vystavení krutej svojvôli despotickej vlády. Dokonalé usporiadanie Rímskej ríše nasledovalo po stáročiach násilností a drancovania. Otroci pozostávali zväčša z barbarských zajatcov, ktorých zajímali vojaci po tisícoch, predávali ich za hanebné ceny, a ktorí boli zvyknutí na slobodný život, takže sa nevedeli dočkať chvíle, keď zhodia zo seba putá a pomstia sa. Zdalo sa, že nanajvýš prísne predpisy a kruté zaobchádzanie odôvodnene pramenia zo zákona o sebazáchove; otroci predstavovali najväčších vnútorných nepriateľov, lebo ich zúfalé povstania neraz priviedli republiku až na pokraj skazy. Keď sa však významnejšie národy Európy, Ázie a Afriky spojili pod zákonmi jediného vládcu, zdroj cudzích prírastkov tiekol oveľa skromnejšie a Rimania zostali odkázaní na miernejší, ale náročnejší spôsob rozmnožovania. V početných rodinách a najmä na vidieckych majetkoch podporovali manželstvá medzi otrokmi. Prirodzené city, vzdelanie a vlastnícke návyky pomáhali zmiernovať strasti otroctva. Otroci sa stávali čoraz cennejšími. A hoci jeho šťastie ešte vždy záviselo od povahy a postavenia pána, vlastné záujmy diktovali majiteľovi, aby sa k otrokom správal ľudsky.

Cnosť a politika cisárov priaznivo pôsobili na mravy. Po ediktoch, ktoré vydal

Akoby ani nevedeli, že Rimania majú aj dobrých spisovateľov.

Hadrián a Antoninovci, rozšírila sa zákonná ochrana aj na najúbohejšiu časť ľudstva. Právo rozhodovať o živote či smrti otrokov, ktoré sa dlho praktizovalo a často zneužívalo, bolo odňaté jednotlivcom a prenieslo sa na úrady. Zrušili sa aj podzemné väznice a ak sa ukrivdený otrok oprávnenne ponosoval na neludské zaobchádzanie, dostal buď slobodu, alebo menej krutého pána.

Nádej, najlepšiu útechu v akýchkoľvek útrapách, neodopierali ani rímskemu otrokovi. A ak sa mu naskytna príležitosť preukázať dajakú cennú službu či ochotu, mohol, prirodzene, rátať s tým, že za niekoľkoročnú usilovnosť či vernosť dostane ako odmenu neoceniteľný dar slobody. Pán sa vo svojej blahosklonnosti riadil veľmi často prízemnejšími pohnútkami, napríklad márnomyseľnosťou alebo chamtivosťou, takže zákon nepovzbudzoval, ale skôr brzdil štedrú a bezdôvodnú veľkomyseľnosť, lebo sa mohla zvrhnúť na veľmi nebezpečný zlozvyk. Staroveké právo sa riadilo zásadou, že otrok nemá vlasť. So slobodou nadobúdaj prístup do spoločenstva, členom ktorého bol jeho patrón. Dôsledky tejto zásady by boli rozšírili výsady rímskeho mesta na nízku zberbu. Preto boli ustanovené isté oprávnené výnimky. Toto čestné vyznamenanie sa udeľovalo len takým otrokom, ktorých slávnostne a podľa zákona prepúšťali na slobodu so súhlasom úradov a za primeranú službu. Aj títo vyvolení prepustenci dostali iba súkromné občianske práva, no občianske či vojenské pocty im prísne odopierali. Podobne ich synovia, bez ohľadu na zásluhy a majetok, nemohli zasadať v senáte. Stopy otrockého pôvodu zanikali úplne až v treťom či štvrtom pokolení. Teda vzdialená vyhliadka na slobodu a pocty sa naskytovala aj tým, ktorých pýcha či predsudky takmer vylučovali z radov ľudských bytostí, a pritom sa neporušovalo spoločenské zriadenie.

Kedysi sa navrhovalo, že otroci by sa mali odlišovať osobitným odevom. No vznikli oprávnené obavy, že by bolo trochu nebezpečné, keby otroci videli, ako je ich veľa. Dá sa predpokladať, že počet otrokov, ktorých si cenili ako majetok, bol vyšší ako počet sluhov, ktorí predstavovali iba výdavky. Skutočne nadaných mládenčov vyučovali v umeniach a vo vedách a ich cena sa určovala podľa stupňa zručnosti či nadania. V dome zámožného senátora sa vyskytovali takmer všetky povolania alebo remeslá. Otrokov, čo slúžili iba pompe a zmyselnosti, bolo tolko, že sa to vymyká z predstáv o slušnom prepychu. Kupec či výrobca radšej robotníkov kupoval, ako by si ich mal najímať. A na vidieku otroci pracovali ako najlacnejšie a najvýkonnejšie poľnohospodárske stroje. Na potvrdenie všeobecného dojmu a na ilustráciu množstva otrokov by sme mohli uviesť celý rad názorných príkladov. Pri istej veľmi smutnej príležitosti sa zistilo, že v jedinom rímskom paláci žilo štyristo otrokov. Taký istý počet otrokov patrilo k majetku, ktorý jedna africká vdova žijúca pochybným životom previedla na syna, pričom sama si ponechala oveľa väčšie imanie. Akýsi prepustenec za Augustovej vlády po veľkých stratách v občianskych vojnách zanechal po sebe tritisícšesťsto volov, dvestopäťdesiat kusov drobného statku a štyritisícstošestnásť otrokov, ktorí sa tiež bezmála zatráľovali do súpisu zvierat.

Počet poddaných riadiacich sa rímskymi zákonmi, či už občanov, obyvateľov provincií alebo otrokov, sa dnes nedá stanoviť natoľko presne, ako by si to zasluhoval význam otázky. Dozvedáme sa, že cisár Claudius, keď vykonával sčítanie ľudu, narátal šesť miliónov deväťstoštyridsaťpäťtisíc rímskych občanov. Ak k nim pripočítame ženy a deti, dostaneme odhadom okolo dvadsať miliónov

duší. Počet otrokov bol neistý a kolísal. No ak pozorne zvážime všetky okolnosti, ktoré by mohli ovplyvniť celkovú sumu, zdá sa nám pravdepodobné, že za čias Claudia žilo dva razy toľko provinciálov ako rímskych občanov obidvoch pohlaví a každého veku. Otrokov bolo aspoň toľko ako slobodných obyvateľov rímskeho sveta. Konečný výsledok tohto nedokonalého výpočtu by dosahoval okolo stodvadsať miliónov osôb. Ludnatosťou teda Rímska ríša možno prevyšovala novovekú Európu a predstavovala najpočetnejšiu spoločnosť, aká kedy žila v jednom štáte.

Vnútorňý mier a jednota boli prirodzenými následkami miernej a premyslenej rímskej politiky. Keď sa bližšie prizrieme ázijským monarchiám, naskytne sa nám pohľad na despotizmus v centre a slabosť na okrajoch. Vyberanie daní a spravodlivosť sa vynucujú za prítomnosti vojska. V samom srdci krajín neraz sídlia nepriateľskí barbari, dediční satrapovia uchvacujú vládu nad provinciami a poddaní sa často búria, hoci pre slobodu nedozreli. No poslušnosť v rímskom svete bola všeobecná, dobrovoľná a stála. Porazené kmene splynuli do jedného veľkého národa, vzdali sa nádeje, ba aj túžby na obnovu nezávislosti, a azda už ani nepomýšľali na to, že by mohli jestvovať mimo Ríma. Uznávaná autorita cisárov bez námahy prenikala až k samým hraniciam ríše a rovnako ľahko sa presadzovala na brehoch Temže, Nílu aj Tibera. Poslaním légii bolo bojovať proti nepriateľom štátu a občianske úrady zriedkakedy žiadali o pomoc vojenskej sily. V tomto stave všeobecnej istoty panovník aj národ venoval čas a peňažné prostriedky na rozvoj a zvelaďovanie Rímskej ríše.

RÍMSKE PAMIATKY

Koľko nespočetných architektonických pamiatok postavených Rimanmi uniklo záujmu historikov a ako málo ich vydržalo nápor času či barbarov! A predsa, aj tie majestátne zrúcaniny, ktoré sú ešte vždy roztrúsené po Itálii a po provinciách, stačia ako dôkaz, že tieto krajiny voľakedy tvorili civilizovanú a mocnú ríšu. Našu pozornosť si zasluhujú nielen svojou veľkosťou a krásou, ale i tým, že názorne ukazujú dejiny umenia vedno s užitočnejšími dejinami ľudských zvykov, čo ešte väčšmi zvyšuje ich význam. Mnohé spomedzi týchto pamiatok postavili zo súkromných peňazí a takmer všetky boli určené pre verejné blaho.

Prirodzene, najpôsobivejšie rímske stavby zväčša financovali cisári, ktorí disponovali neobmedzenými ľudskými a peňažnými zdrojmi. Augustus sa rád vystatoval, že našiel mesto z tehál a zanechal mesto z mramoru. Aj Vespasiánova prísna hospodárnosť poskytovala prostriedky na nádheru. Trajánove diela zase nesú pečať jeho génia. Verejné stavby, ktorými Hadrián okrášľil všetky provincie v ríši, nielenže budovali na jeho rozkaz, ale priamo pod jeho dohľadom. On sám bol umelcom a mal rád umenie, lebo prispievalo k panovníkovej sláve. Antoninovci podporovali umenie, pretože zvelaďovalo šťastie národa. No hoci cisári boli prvými, neboli jedinými architektmi v krajine. Ich príklad jednotne nasledovali poprední občania, ktorí sa nebáli vyhlásiť pred svetom, že majú odvahu pustiť sa do ušľachtilých podujatí a na ich uskutočnenie im nechýba bohatstvo. Len čo v Ríme odovzdali pyšnú stavbu Kolosea, v Kapue a vo Verone začali stavať podobné, hoci menšie budovy, na náklady miest a určené pre verejnosť. Nápis na